

ДЕЈАН СЕГИЋ

Аустријска акад. наука и уметности
Институт за културолошке студије
и историју театра
dejan.segic@oeaw.ac.at

Прегледни рад

УДК 323.1(497.15Прњавор)“1950-1960“
DOI 10.7251/GUARS1911022

МЕЂУНАЦИОНАЛНИ ИНЦИДЕНТИ У ОПШТИНИ ПРЊАВОР КРАЈЕМ 50-ТИХ И ПОЧЕТКОМ 60-ТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Апстракт: На основу архивске грађе и објављене литературе у раду су приказани међунационални односи на територији општине Прњавор с краја 50-тих и почетка 60-тих година прошлога века. У фокусу су међунационални инциденти и међурелигијске подвојености у једној вишенационалној и мултикултуралној средњобосанској општини у периоду када је комунистичка партија чврсто држала власт у својим рукама, а братство-јединство требало бити идентитетски стуб око кога је требало да се окупе сви "народи и народности".

Кључне ријечи: Прњавор, Босна и Херцеговина, социјализам, комунисти, шовинизам, национализам.

Прокламовано братство и јединство и традиције НОР-а које су неговале послератне комунистичке власти били су идентитетски стубови око којих је требало да се грађани послератне Југославије. Пошто су ране из рата и злочини још увек били свежи током 50-тих и почетком 60-тих година, Партија је међунационалним и међурелигијским односима приступала са пуно пажње и обзира. Иако се у неким партијским анализама истиче да се доста урадило на развоју братства и јединства и да има низ позитивних примера међусобног међунационалног помагања,¹ што је свакако било тачно, партијски представници су били свесни да на овом пољу постоје велики проблеми, који су реметили слику братства и јединства и наводно решено национално питање. Анализе партијских органа говоре да су међуетнички инциденти били скоро свакодневни. Иако се етикета шовинизма често лепила и у случајевима када није била доказана, него је било довољно што су у "случају" учествовали "изгредници" различитих националности, бројка од укупно 3.806 регистрованих шовинистичких

¹ Архив Босне и Херцеговине, Фонд Централни комитет Савеза комуниста Босне и Херцеговине (даље: АБиХ, ЦК СК БиХ), кутија (даље: кут.) 37. Анализа о актуелним питањима међунационалних односа на срезу Бањалука, 2. 8. 1962, 3

"иступа" у 1960. и 2.414 у 1961. години на подручју СР БиХ говори доста о опширности ове појаве.² У раду ћемо управо покушати да прикажемо ове облике и форме међуетничких инцидената крајем 50-тих и почетком 60-тих година на територији Прњаворске општине, која је у 20. веку често означавана као пример мултикултуралности и складног суживота великог броја различитих етничких група.

Етничко-верски плурализам

Прњавор је варошица у средњој Босни, која се у другој половини 19. и у 20. веку углавном развијала као занатски и трговачки центар. Без развијене индустрије, са лошом инфраструктуром и лошим везама са осталим деловима јужнословенског простора, Прњавор је углавном одсечено и изоловано подручје. Био је познат по својој мултиетничности и мултикултуралности. С обзиром на велики број етничких група које су живеле на овом подручју, чега је често називан "Мала Европа". Поред бројчано доминантног јужнословенског становништва различитих вероисповести, након анексије Босне и Херцеговине на територију Прњавора долази велики број различитих етничких група католичке, протестантске и гркокатоличке конфесионалне припадности. Тако у периоду аустроугарске управе Босном простор Прњаворског среза насељавају Украјинци (Галицијани или Малоруси), Немци, Италијани, Мађари, Пољаци, Чеси и Словаци. Они се групишу у појединим деловима среза, где стварају углавном хомогене националне групе, организујући црквене општине и културне организације. Бољег образовног статуса, чинили су и део малобројног аустроугарског чиновничког апарата, али и напреднијег занатског и земљорадничког слоја на територији Општине.

У току и непосредно након Другог светског рата велики број припадника ових националних мањина се иселио или им се број рапидно смањивао. Немци³ и Мађари⁴ су напустили овај крај још у току рата, Пољаци непосредно након рата, тачније 1946. године, након споразума између Југославије и Пољ-

² АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 37. Актуелни проблеми у области међунационалних односа, новембар 1962, 22

³ Немци су се груписали највише у Глоговцу, тј. у Schutzberg-у, како су га називали, и били су протестанти. У Глоговцу су имали своју цркву, која је после рата срушена. Њихово досељавање је отпочело 1895. године, а на том простору су боравили до новембра 1942. Од лета 1942. године, након убиства једног Немца у Штрпцима и активнијег деловања српских устаничких чета, почињу да се осећају несигурно, након чега се одлучују на колективно повлачење. Из Глоговца су се у новембру 1942. године под војном пратњом повукли прво за Славонски Брод, а затим даље за Немачку. Ferdinand Sommer, *Geschichte der deutschen evangelischen Gemeinde Schutzberg in Bosnien: 1895-1942*, Mülheim an der Ruhr 1960.

⁴ Мађари су се груписали највише на простору Вучијака, тј. села Лужани, где су изградили куће и домаћинства. У току Другог светског рата су напустили ово подручје, а највећи део земље је национализован и дат на управу новооснованом привредном предузећу "Вучијак".

ске, док су Украјинци и Италијани⁵ одлазили стихијски али константно. Међутим, и поред овога, Прњавор је почетком 60-тих година и даље био етнички и верски шаролика средина у којој је, поред већинског српског становништва, била у великој мери заступљена муслиманска, хрватска и украјинска заједница.⁶ Поред тога деловале су активно и чешка и италијанска национална мањина, које су чак добијале и штампу и имале своја културно-уметничка друштва.⁷

Шароликост се осећала и у верском животу. Иако је званична идеологија форсирала атеизам и тежила да верски живот потисне, ако не потпуно онда макар у приватну сферу, утицај цркве и свештенства се крајем 50-тих итекако осећао, посебно у руралним, традиционализму оријентисаним срединама. Томе је доприносио и толерантнији однос државе према црквеним заједницама након писма Александра Ранковића од 18. јула 1959. године, и од тада све бољи однос државе са Српском православном црквом и Исламском верском заједницом.⁸ На Прњаворском срезу је крајем 50 тих година било 25 богомоља и 11 капела са укупно 20 активних џематских и црквених одбора, у којима се налазила 123 одборника.⁹ Најбројнија верска организација – Српска православна црква – на територији Прњавора је почела да се опоравља крајем 50-тих година, након прогона у ратном, али и поратном периоду. Поново су крајем 50-тих отпочеле са радом неке цркве које су биле затворене од 1941. Укупно је шест свештеника опслуживало српско-православно становништво на територији општине.¹⁰ Величанствен дочек владике бањалучког Костића 1961. од стране око 3.000 Срба у Кокорима је показао да је утицај клера још увек јак.¹¹ И исламска заједница је показивала све веће знаке виталности. На територији Прњавора је деловало пет имама,¹² а велики прилози локалних Муслимана за изградњу минарета у Прњавору показују да је вера још увек играла велику улогу у

⁵ Италијана је највише било (и данас има) у селу Штивор. Бавили су се углавном воћарством и виноградарством.

⁶ Од 46.022 становника Прњаворске општине 1960. године било је 36.555 Срба, 2.431 Хрват, 3.123 Муслимана, 3.324 Украјинаца, 380 Италијана, 311 Чеха, 263 Пољака и 74 Словака. Иако су Срби представљали огромну већину становништва, у самом граду је број Срба био мањи од половине. АБиХ, ЦК СК БиХ, кутија 44. Метод и форме непријатељске активности усташких четничких, младомуслиманских и других елемената, 1

⁷ Чеси су на простору Прњавора добијали лист "Једнота", који је издавала Чешка национална мањина из Дарувара. АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 37, Анализа о актуелним питањима међунационалних односа на срезу Бањалука, 2. 8. 1962, 16

⁸ АБиХ, фонд Републичка комисија за вјерска питања (даље РКВП), кут. 13, док. 201/1961

⁹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут.44, Метод и форме непријатељске активности усташких, четничких, младомуслиманских и других елемената, 1

¹⁰ Исто, 1

¹¹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут.44, Метод и форме непријатељске активности, Званична забелешка, Поточани, 6. 8. 1961.

¹² АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Метод и форме непријатељске активности усташких, четничких, младомуслиманских и других елемената, 1

животима људи.¹³ Католичка црква је имала два свештеника, у Прњавору и у Кулашима. Кулашки жупник Иван Матошевић се посебно истицао у клерикалном раду, али и у одбијању било какве сарадње са представницима власти.¹⁴ Верски плурализам је допуњавала Гркокатоличка (унијатска) украјинска црква, која је са четири свештеника крајем 50-тих и неколико цркава у Прњаворској општини имала такође велики утицај на своје становништво. Изузетно добро организовани, са сталном везом са емиграцијом, од које су добијали помоћ, литературу и подршку, верске вође Украјинаца су често били на мети власти.¹⁵ Ову верску шароликост је зачинила крајем 50-тих и појава Адвентистичке цркве у Грабик Илови и Отпочиваљки, која је окупила седамдесетак домаћинстава.¹⁶

Са верском и етничком шароликошћу је ишла и културна. На простору Прњавора је, поред два радничка, мултинационална културно-уметничка друштва,¹⁷ деловало и неколико националних културно-просветних друштава, која су неговала традицију заједница на простору на којем су живеле. Српска културно-просветна друштва су били КПД "Пали Борци" Штрпци, КПД "Станко Шљивић" из Поточана и КПД "Раде Радоњић" из Хрваћана. Муслимани су се окупљали око КПД "Хакија Табаковић" Мала Лишња, Украјинци око КПД "Тарас Шевченко" и "Иван Франко" Хрваћани, Чеси око "Чешке беседе" Мађино Брдо, а постојала је и "Талијанска културно-умјетничка секција" Штивор.¹⁸

Шта подрива братство и јединство?

Поред ове скоро идиличне слике мултикултуралности и суживота неколико етничких група и конфесија, постојали су фактори који су овакву слику крајем 50-тих година у великој мери кварили, који су били сметња успостављању братства и јединства и који су утицали на то да етничко-верски антагонизми веома често испливају на површину.

¹³ До почетка 1962. године је прикупљено добровољним прилозима верника 1.500.000 динара. АБиХ, РКВП, кут. 18. Савјетовање са предсједницима и секретарима комисија за вјерска питања народних одбора општина – среза бањалучког, 5

¹⁴ Исто, 5

¹⁵ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Метод и форме непријатељске активности усташких, четничких, младомуслиманских и других елемената, 1–2 и 9. Феликс Биленски и Грегорије Биљак су били осуђени и на затворске казне због веза са "непријатељским центрима" у Минхену и амбасадом САД у Београду.

¹⁶ Старешина адвентистичке цркве у Грабик Илови Бошко Станић, иначе учесник НОБ-е, током 1961. године је због проповедања односно "ширења лажних вијести" добио затворску казну од 25 дана. АБиХ, РКВП, кут. 14, док. 207/61

¹⁷ То су били РКУД "Новак Пивашевић" и РКУД "Слога".

¹⁸ *Културни живот у општинама Босне и Херцеговине*, Сарајево 1974, 315

Пре свега, ратна прошлост и интернетничко насиље између комшија различитих етничких група током рата су још увек оптерећивали заједницу. Још увек је било свеже сећање на злочине локалних Хрвата, Украјинаца и Мађара над Србима у Кремни, прњаворских Хрвата над Србима у Штрпцима, злочин усташа у Вијачком лугу, затим злочини креманских четника над Украјинцима итд.¹⁹ И делатност свештенства и црквених општина четири званично признате и једне непризнате конфесионалне групе су такође донекле поларизовале становништво. Иако су Партија и Комисија за верска питања покушале да делатност цркве изгурају из јавног у приватни простор и да је у потпуности деполи-тизују, све више је свештенство преузимало улогу заштитника националних интереса кроз изједначавање верске идентификације са националном.²⁰ Уз то, до почетка 60-тих година, једина места забавног живота су били црквени зборови и теферичи, који су углавном били једнонационални и верски искључиви, што је отежавало међуетничко прожимање, "развој братства и јединства", али и олакшавало свештенству јачи утицај у средини, нарочито руралној.

Националну подвојеност и искључивост је подгрејавала и лоша економска и привредна ситуација Прњавора, која се огледала у хроничној незапослености, неперспективности и недостатку инвестиција и школованог кадра. Године 1960. се 83% становништва бавило пољопривредом, а национални доходак је износио 42.200 динара по глави становника, што је било три пута мање од просека републике Босне и Херцеговине. Индустрија, која је обухватала свега неколико малих предузећа која су запошљавала између 20 и 40 људи, није могла значајније да побољша економску ситуацију. Те године је у привреди и администрацији било запослено свега 1.047 људи,²¹ а две године касније 1.260, односно испод 3%.²² Иако је природни прираштај био константно преко 10 одсто годишње, становништво Прњавора се готово није повећавало.²³ Људи су излаз налазили у одласку у иностранство, било легалним било нелегалним путем,²⁴ и у веће градове Југославије. Свакодневна борба за посао

¹⁹ О страдању Срба на Прњаворској општини у току Другог светског рата види Бојан Милијашевић, *Страдање народа Прњаворскога краја (2) Масовни злочин над женама и дјецом у селу Кремна 16. децембра 1941.*, www.jadovno.com (16. 12. 2018); Исто, *Страдање народа Прњаворскога краја (3) Злочин над Србима у селу Штрпци 7. фебруара 1942.*, www.jadovno.com (17. 12. 2018); Исто, *Страдање народа Прњаворскога краја (4) Злочин над Србима из Лужана (Кремна) код Прњавора током 1941. и 1942. године*, www.jadovno.com (18. 12. 2018)

²⁰ АБиХ, РКВП, кут. 14, Комисија за вјерска питања НРБиХ – Информација, Год. II, број 7, 16. 3. 1961, 5

²¹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1

²² АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 37, Анализа о актуелним питањима међунационалних односа на срезу Бањалука, 2. 8. 1962, 4

²³ *Статистички годишњак Босне и Херцеговине*, Сарајево 1977, 328.

²⁴ Само у периоду од 1954. до 1957. године је чак 2 000 људи са територије Прњаворске општине затражило усељеничку визу за САД. АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44. Анализа о непријатељској пропаганди на терену општине Прњавор, 5

и лоши материјални услови су често били одличан повод да се "кривац" за лоше материјално стање нађе у другој нацији.

Иако је какав-такав развој индустрије довео до појаве радништва или тзв. полурадника-полусељака на територији Општине, пољопривреда је још увек 50-тих година била главна делатност, тако да је већина становника Општине време проводила у свом атару. То је све скупа условљавало да је традиционализам, а са њим и конзервативизам, био знатно јачи него у граду, а везе са становништвом друге националности су се сводиле на трговину, пре свега стоком, или евентуално нуждом да се "оде до града" због административних или здравствених потреба. Иако је Прњавор важио за устанички крај, са разгранатом и добро организованом структуром Партије,²⁵ традиционализам и конзервативизам се тешко искорењивао. Колико је традиционализам био јак говори и податак да је било случајева да су у фабрикама у Прњавору крајем 50-тих девојке одбијале да раде заједно са мушкарцима, док је у Муслиманској Лишњи још увек преовладало мишљење да женску децу не треба слати у школу.²⁶ Чини се да је традиционализам имао већи утицај чак и на чланове Партије, него што је широко чланство имало утицај на традиционална и укоренена схватања.

Након што смо дефинисали факторе који су утицали на етничко-верску нетрпељивост, пробаћемо да лоцирамо где, када и како се ова нетрпељивост јавља и како утиче на локалне међунационалне односе.

"Ми" и "они" у свакодневници

Иако је држава, или боље рећи Партија, настојала у послератном периоду да сваки вид поделе по етничко-верској линији искорени, корени поделе су ипак били дубоки. То се најбоље види у приватној сфери и свакодневници, као што су брак, дружење, спорт и разонода, у којој Партија није имала толики увид и утицај као у јавном простору и у друштвенополитичким организацијама.

Крајем 50-тих година долази на територији Општине Прњавор и до првих "мешовитих" бракова, који су "редовно пропраћени великим причама у којима има доста шовинизма",²⁷ с обзиром на то да је утицај породице и најближег окружења, али и верских вођа, још увек био доминантан. Традиционализам и конзервативизам су били дуго јачи од прокламованог секуларизма и "модерних (социјалистичких) схватања". Тако је склапање брака између председника

²⁵ У НОБ-у је учествовало 4.800 лица са територије Општине, а живот је изгубило 370, док је почетком 60-тих било 1.000 чланова СК. АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа о заосталој свијести, конзервативизму, антисоцијалистичким појавама и непријатељској активности у привреди и институцијама друштвеног и јавног живота, 1–2

²⁶ Исто, 4–6

²⁷ Исто, 7

суда Благоте Драганића и службенице Мубере Карић 1958. године у граду "изазвало малу пометњу", те је овај "случај" дуго био предмет оговарања и разних коментара.²⁸ Услед притиска родитеља и родбине је прекинуто и неколико љубавних веза које су биле пред браком. Секретар ОО СК Богољуб Гагић се забављао са Украјинком Митром Мороз, чији су родитељи забранили да се виђа са њим јер је Србин.²⁹ Службеница Мира Мишковић се забављала са бријачем Фаруком Гламочаком, али због великог противљења њених родитеља Мира је прекинула везу.³⁰ Такође, и утицај верских лидера, посебно у забаченијим сеоским срединама, била је веома велика. Тако је Ружа Перковић, Хрватица из Кулаша, након притиска утицајног кулашког жупника Матошевића прекинула везу са Пером Радоњићем из Кремне, са којим је радила у истом предузећу у Прњавору.³¹ Високе локалне партијске функционере је посебно чудило што образовани слој становништва, па чак и чланови Партије, исказују негодовање поводом оваквих "мешаних" веза и бракова.

Иако подвојеност међу становништвом није смела бити истицана, односно није била друштвенополитички прихватљива, она се ипак осећала у свкодневници. Тако су се Срби у граду углавном окупљали у кафани код Милоша Улетовића, а муслимани код Даута Мухића³², а неретко је било и да се гости поздрављају са "брат Муслиман", "брат Србин" и слично.³³ Подвојеност се одсликавала и у спорту, па су навијачи "Звезде" били већином православци, а навијачи "Динама" католици. Владо Спасојевић, иначе ватрени навијач "Звезде" из Прњавора, истицао је да је "*Динамо* шокачки тим, а *Звезда* српски", па су неретко сукоби око фудбала изненада прерастали у оне са националном позадином.³⁴ Подвојеност је чак владала и међу децом, која су свакако само преносила део тонова који су владали у кућном, породичном окружењу, па су се могле чути свађе међу школском децом на националној тј. верској основи.³⁵

²⁸ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 6; Кристина Јовановић је у разговору са Азизом Халиловић, коментаришући овај брак, рекла "...јеси ли ти видела шта се данас дешава и какво је сада вријеме", што најбоље одсликава какав је шок и "револуцију" изазвао овај брак у вишенационалној средини.

²⁹ Исто, 6

³⁰ И сама Мира Мишковић је тражила од Фарука да, уколико је воли, "зашто не би отишао код попа Момира да се покрсти". Исто, 6

³¹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Изјава Петра Рудоњића у станици Народне милиције у Прњавору, 16. 3. 1961. године

³² АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Метод и форме непријатељске активности усташких четничких, младомуслиманских и других елемената, стр. 8; АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Шовинистичке појаве у нашој средини, стр. 2

³³ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извјесне шовинистичке појаве у нашој средини, 12. 5. 1961.

³⁴ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Шовинистичке појаве у нашој средини, 1

³⁵ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 9; АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извјесне шовинистичке појаве у нашој средини, 12. 5. 1961.

Туче и колективна категоризација

Најтежи показатељи етничко-верске подвојености су биле свакако туче које су се дешавале међу припадницима различитих етничко-верских група, а понекад завршавале и убиствима. Вести о оваквим изгредима су се веома брзо шириле у локалној заједници и представљале су велики политички и идејни проблем за Партију. Овде ћемо навести два примера, односно две туче које су се десиле крајем 50-тих година на територији Прњаворске општине, које су имале различите позадине и мотиве, али су скоро идентично утицале на локалне интернетичке односе.

На православни празник Усековање главе светог Јована Крститеља, 11. септембра 1960, одржан је верски збор у Кулашима, на којем се окупило мноштво српске омладине из околних српских села, која се веселила уз шаргију и виолину. С обзиром на то да је у Кулашима живело већинско хрватско становништво, и поједини младићи и девојке хрватске националности су се нашли на збору. У поподневним часовима је на збор дошао "у пијаном стању" Јуре Агатић, који је пришао Славку Грујићу из Станара, и без повода му отео и разлупао шаргију, након чега је настао општи хаос. Дошло је до крваве туче у којој су се младићи, као по команди, одмах колективно груписали по националној основи, "тако да је једна већа група младића из Кулаша, по националности Хрвати била с једне стране, а друга група младића из Станара и околних села по националности Срби с друге стране, повадила ножеве, ухватила се цигле и коља и почели да се туку". Псовали су једни другима усташку, односно српску мајку. У тучи је од стране Милана Вуковића избоден ножем Тадија Ћосић из Кулаша, који је подлегао ранама, након чега су се Срби "повукли" ка својим селима. Због убиства једног "нашег" група Хрвата из Кулаша је тражила освету, па је кренула у потрагу, након чега су ухватили Новака Јеринића и усмртили га са неколико убода ножем.³⁶

Овај инцидент и двоструко убиство, у чијем поводу је алкохол сигурно играо одређену улогу, уздрмао је читаву Прњаворску општину. Оно што је почело као пијанска туча врло брзо је прерасло у међунационални сукоб, у који се укључила читава заједница. Нису се само младићи поделили на "нас" и "њих", него је то попримило знатно ширу димензију. Чак су и неке жене из Кулаша говорили након туче: "Добро је, један наш, један њихов".³⁷ Неколико дана касније су се псовања на националној основи могла чути у Кулашима,³⁸ док је на вратима јавног клозета у Прњавору исписана парола "Ја сам из Кула-

³⁶ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извјештај о тучи у селу Кулашима; АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 4

³⁷ Исто, 1

³⁸ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Шовинистичке појаве, 17. 5. 1961, 1

ша, који учествујем на састанку усташа".³⁹ И поред брзог хапшења 17 лица и суђења на којима су двојица осуђена на по 14 година строгог затвора, националистичке страсти се нису смиривале, посебно у селима из којих су српски и хрватски младићи потицали. Срби и Хрвати из тих села су реаговали "говорећи наших је више ухапшено, те наши су строжије кажњени и слично". И "једна" и "друга" страна су претиле осветом. Тек након брзе реакције правосуђа, али и политичког деловања комуниста "на терену" кроз разне конференције, семинаре и разговоре "са завађеним странама", ситуација се донекле смирила. Извештаји показују да инцидент није био само "дело насиљу склоних људи", него да су у њему учествовали и узорни младићи, међу којима и неколико чланова Савеза комуниста.⁴⁰ Очигледно да је колективна категоризација и подела на "ми" и "они" према националном критеријуму била и брза и лака, као и да је доминирала не само у време настанка и трајања инцидента, него и касније, делећи читаву заједницу том линијом.

У прилог овој тези навешћемо још један пример туче, која није настала из национално-верских мотива, али је послужила као повод за лаку поделу на "ми" и "они". У питању је прослава Дана устанка народа Босне и Херцеговине у Творници коже на Вијаци, код Прњавора, 1959. године, на којој су учествовали радници свих вероисповести. И овде је алкохол свакако допринео свађи. Душко Бујић, пензионисани мајор и првоборац, најпре је пијан вређао, а затим ударио Назифа Мехицу, након чега је интервенисао полицајац Радован Лубурић, који је наставио да удара Назифа, иако није био крив. То је проузроковало негодовање код грађана Муслимана и у граду су почеле да колају приче међу њима да "немају права", "да се на њих врши одређени притисак од стране Срба" и слично.⁴¹ Тако је овај инцидент, односно туча, која није била обојена шовинизмом, такође изазвала поделу на "ми" и "они" у заједници, што је за Партију представљало прворазредни политички проблем. Након јаког притиска и негодовања прњаворских Муслимана због овог инцидента, Партија је била приморана да искључи Душка Бујића из Секретаријата ОО СК "Центар" месец дана након овог догађаја.⁴²

Шовинизам у привреди, администрацији и просвети

Иако је крајем 50-тих година пољопривреда још увек била главна делатност, с развојем индустрије и "изградњом социјализма" је становништво почело етнички више да се меша, пре свега у радничким колективима,

³⁹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа о непријатељској пропаганди на терену општине Прњавор, 11

⁴⁰ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извештај о тучи у селу Кулашима

⁴¹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 9.

⁴² АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, ОО СК "Центар" – Прњавор – Одлука о искључењу Бујић Душана, 29. 8. 1958.

администрацији и школству. И у овим сферама се у периоду који анализирамо срећу шовинистичке појаве, како је Партија означавала све видове националне нетрпељивости или подвојености, иако није увек било јасно када се радило о стварном шовинизму, а када о олаком етикетирању "другог" за шовинизам.

С обзиром на то да је почетком 60-тих на територији Прњавора у предузећима и администрацији радило свега 1.260 од 46.000 људи, колико их је било на територији Општине, незадовољство и висока стопа незапослености, а пре свега борба за радно место, често је попримала шовинистичку боју.⁴³ Тако су у граду постојала тзв "национална" предузећа, односно средина је поједина предузећа етикетирали као таква, тј. као она код које одређена национална групација има протекцију. Тако је Грађевинско предузеће "Љубић" важило за "хрватско" предузеће, у којем се "запошљавање и отпуштање врши према националној припадности". Радник овог предузећа Анто Кљоца је изјавио органима "да у предузећу влада велика национална подвојеност и да на састанцима и конференцијама Срби бране Србе, Муслимани Муслимане, Хрвати Хрвате итд." И директор и председник Радничког савета су били Хрвати, а директор је ту позицију користио да запосли и брата и неке своје рођаке.⁴⁴ За разлику од "Љубића", Творница коже Прњавор, која се налазила на Вијаци, важила је за "украјинско" предузеће, јер су на руководећим местима искључиво Украјинци. Негодовали су Срби, с обзиром на то да је, од 27 радника, било свега шест Срба, иако су они представљали три четвртине становништва Прњаворске општине.⁴⁵ Такође, националне тензије су биле присутне и у Кројачкој радњи Прњавор, јер је трећи пут заредом био изабран Украјинац за директора.⁴⁶ За предузеће "Трудобеник" се "знало" да је муслиманско, јер је директор Садик Одобашић наводно протежирао и запошљавао углавном муслимане.⁴⁷ Иако је очигледно да је протекције било у многим предузећима, и да су директори имали "више слуха" за "своје" приликом запошљавања, тешко је утврдити у којој мери се овде ради о шовинизму, а где једноставно о фамилијарности, локализму и клијентелизму, тако раширеним појавама у Босни и Херцеговини, али и у другим југословенским републикама.

Протекције и/или шовинизма је било и у прњаворској администрацији. Тако је Анђелко Радаљ, референт Испоставе за запошљавање радника и члан

⁴³ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 37, Анализа о актуелним питањима међунационалних односа на срезу Бањалука, 2. 8. 1962, 4

⁴⁴ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 3

⁴⁵ Исто, 4

⁴⁶ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Изводи из анализе "Подаци о појавама шовинизма и о неким проблемима националних мањина на општини Прњавор", поднесена на сједници комитета 7. марта 1959. године, 1

⁴⁷ Исто, 2

СК, протежирао "своје" Хрвате.⁴⁸ И Милан Калењук, Украјинац, начелник Одељења за привреду и истакнути комуниста, није хтео да одобри Јови Тодоровићу отварање млина, за који је инспекција дала дозволу, да би само неколико дана после дозволу за млин дао Украјинцу Андрији Њему. Овај акт су прњаворски комунисти оценили као шовинистички чин, с обзиром на то да није било никаквог разлога да се Тодоровићу не да потпис за рад млина.⁴⁹

Такође, националне подвојености је било и у земљорадничким задругама и пољопривредним добрима. Посебно је осетљиво било у Лишњи, у којој су живели заједно Срби, Муслимани и Украјинци. Задругари Срби су били незадовољни својим управљачким статусом, с обзиром на то да су унели у задругу исто колико Украјинци и Муслимани заједно, а да су у управном одбору задруге од девет чланова била само два Србина.⁵⁰ Такође, агронома Пољопривредног добра "Вучијак" су оптуживали да злоупотребљава свој ауторитет и да "интервенише само за своје раднике муслимане".⁵¹

Очигледно да је националне подвојености било и у привредним предузећима, као и дозе шовинизма, које се веома често нису могле одвојити од раширене фамилијарности и клијентелизма, нарочито приликом запошљавања. С обзиром на казнену политику државе када је у питању шовинизам и рушење "братства и јединства", и на његову друштвену неприхватљивост, посебно у партијским и државним органима, шовинизам, односно наводни шовинизам се веома често користио и као вид притиска на одређена лица, углавном на положају, како би се остварио неки циљ. Тако је, на пример, Хусеин Дујсић, резервни официр и учесник НОБ-е од 1943. и истакнути комуниста, након што је одбијен да иде уз помоћ државе у Високу привредну школу, оптужио посредно председника прњаворских комуниста Мирка Санчанина за шовинизам, рекавши: "...да сам можда Јово ишао бих".⁵² Говорио је и да се на дошколовање шаљу само Срби из Прњавора, али не и Муслимани. Овај вид притиска је уродио плодом и Дујсић је послат на школовање у Сарајево.⁵³ И пензионисани капетан и референт у НОО Прњавор Владо Илић је на критике секретара НОО Ибре Делимехића на његов рад одговорио да он са њим поступа тако "зато што је Владо".⁵⁴

⁴⁸ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 7

⁴⁹ Исто, 8; АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извјесне шовинистичке појаве у нашој средини, 17. 5. 1961, 1

⁵⁰ АБиХ, ЦК СК БиХ, кутија 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 4

⁵¹ Исто, 7

⁵² Исто, 8

⁵³ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Нека питања појаве шовинизма у Прњавору, 20. 5. 1961, 1

⁵⁴ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 9

С обзиром на акутну незапосленост и велику јагму за радни местом, и приликом запошљавања су се могле чути изјаве попут "да сам Србин добио бих посао" или "да сам Муслиман изашло би ми се у сусрет" и слично.⁵⁵ Наводно се и Петра Миличевић из Мравице жалила да не може да се запосли у "Ужари", јер се запошљавају само Муслимани.⁵⁶ И у задругама и пољопривредним добрима се могло чути често оптуживање "друге стране" за одређени неуспех. Тако се Владо Врховац из Мрачаја жалио да не може да добије посао чувара у задрузи јер су "Муслимани у руководству задруге", иако је након тога посао добио Србин.⁵⁷ Председник ССРН Милан Станивук из Мрачаја је такође оптужио Муслимане јер му нису дали трактор из задруге.⁵⁸ Даут Мухић наводно не може да добије пасош за стоку од Славка Пајића јер је Муслиман, док Остоја Вукомановић за исти проблем из разлога што "је Вукомановић", односно Србин.⁵⁹

Очигледно да се етикета шовинизма лако лепила и онда када људи нису успели да остваре своје циљеве, у чему су их углавном спречавали реални проблеми, а не припадност одређеној националној групацији. Од етикетирања нису били имуни како службеници и високи чланови СК тако и сељаци, што говори да је то била једна друштвена матрица али и вид притиска, с обзиром на правне и моралне последице које је етикета шовинизма носила (или могла носити са собом). Да ово етикетирање није било наивно говори и неколико примера осуђених лица с краја 50 тих година, које смо пронашли а које ћемо навести као илустрацију. Осман Ђорђић, продавац новина, осуђен је на месец дана затвора и 300 динара зато што је пензионерки Мили Пикић рекао: "Нема више српске силе и српства, то је давно прошло".⁶⁰ Љубан Јефтић је осуђен на два месеца, условно годину дана и са 500 динара, јер је лугара Хамдију Шљиву назвао "балијом и Турчином".⁶¹ Гавро Новаковић је кажњен са 1.000 динара јер је Васиља Грегуса назвао "лоповом, бандитом и фашистом".⁶²

Инциденте на националној основи крајем 50-тих година налазимо и у просвети, пре свега између локалног становништва и "туђих" учитеља, који су долазили у дотично место. Посебно је карактеристичан случај Основне школе у Штрпцима, устаничком српском селу надомак Прњавора, где су крајем 50-тих година радила тројица учитеља Хрвата и чланова Партије, од којих је један био и директор школе. Инциденти између ових учитеља и локалних сељака су били

⁵⁵ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 37, Анализа о актуелним питањима међунационалних односа на срезу Бањалука, 2. 8. 1962, 4.

⁵⁶ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извјесне шовинистичке појаве у нашој средини, 12. 5. 1961, 2

⁵⁷ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 1

⁵⁸ Исто, 2

⁵⁹ Исто, 1

⁶⁰ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извод из пресуде Среског суда, бр. Кс-46/55

⁶¹ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извод из пресуде Среског суда Прњавор, 258/58

⁶² АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Извод из пресуде Среског суда Прњавор, број К:193/60

чести. Учитељ Владо Каплан се неколико пута свађао са локалним Србима. Између осталог, "псовао им је српску мајку и називао је све сељане четницима", због чега је искључен из Партије и премештен из Штрбаца.⁶³ Посебно је локални Србин Момир Дујаковић имао неколико "окршаја" са Хрватима – директором Бранком Брекалом и учитељем Петром Марушићем. Забележено је неколико инцидентата између њих, у којим им је Дујаковић псовао усташку мајку и говорио да "он зна да се разрачуна са У".⁶⁴ На овај сукоб су засигурно утицали и догађаји из Другог светског рата, када су отац, мајка, брат и две сестре Момира Дујаковића били убијени од стране прњаворских усташа, које је предводио извесни Брекало.⁶⁵ На линији братства и јединства није била ни учитељица у Кулашима, с обзиром на то да је наводно била велика католикиња и да је било доста жалби на њен рад, јер је подвајала децу на католичку и православну.⁶⁶ Иако је Партија посебну пажњу посветила "правилном васпитању" омладине, у чему је школа имала посебно место, очигледно да су тензије и у овој сфери биле веома јаке и да су стари антагонизми, и поред партијске контроле кадрова, веома често успевали да испливају на површину.

З а к љ у ч а к

Иако смо анализирали једну малу мултинационалну заједницу у Босни у размаку од свега неколико година, јасно је да су крајем 50-тих и почетком 60-тих година међунационалне тензије постојале и биле готово део свакодневнице. Иако су Партија и друштвенополитичке организације покушавале да спроведу синтагму "братства и јединства", а становништво у великој мери покушало ово и да следи, из приказаних примера и анализе се уочава да је и најмањи инцидент заједницу веома брзо делио на "ми" и "они", а да је колективна категоризација, која је увлачила велики део заједнице у један или други "национални табор", настајала веома лако, чак и кад није било доказа да се радило о инциденту узрокованом верско-националном нетрпељивошћу или шовинизму. Оптужба "другог" је била веома често и згодна прилика да се неко оптужи за постојеће стање или неуспех. Када посматрамо социолошко-политички профил људи склоних шовинизму, дијапазон је веома шаролик. Не ради се само о "изгредницима склоним насиљу", него су у питању и чланови Пар-

⁶³ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 3

⁶⁴ Исто, 4

⁶⁵ Ради се о злочину усташа из Прњавора у селу Штрпци 7. фебруара 1942, када је страдало 21 лице, од којих и седам чланова породице Дујаковић. Бојан Милијашевић, *Страдање народа Прњаворског краја (3) Злочин над Србима у селу Штрпци 7. фебруара 1942.*, www.jadovno.com (17. 12. 2018)

⁶⁶ АБиХ, ЦК СК БиХ, кут. 44, Анализа шовинистичких појава на терену општине Прњавор, 1961, 6

тије, првоборци и људи на функцијама, учитељи, свештеници, па чак и деца и жене, што указује на то да су етничко-верски корени поделе још увек били дубоки, и поред настојања Партије да овакве поделе искорени.